

11

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1964

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1964

Yıl: 1964

Cilt: XII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1964

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1964

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>L'İslam en face du Problème Orient et Occident</i> 1
" " " " "	: <i>Şark-Garp Problemi karşısında İslâmiyet</i> 21
Hıfzırrahman RAŞİT ÖYMEN	: <i>İslâmiyette Öğretim ve Eğitim hareketleri</i> 35
Doç. Dr. İbrahim AGÂH ÇUBUKÇU	: <i>İhvân As-Safâ ve Ahlâk Görüşüleri</i> 43
" " " " "	: <i>Mutezile ve Akal Meselesi</i> 51
Osman KESKİOĞLU	: <i>Mûsa Cârullah</i> 63
Prof. Dr. BERNARD LEWIS	: <i>Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti</i> 75
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU	: <i>Bazı İslâm bilginlerinin toplum görüşleri</i> 83
Prof. Dr. Kâmrân BİRÂND	: <i>Existentialisme Üzerine II</i> 100
Prof. Dr. Zübeyr SİDDİKÎ	: <i>İslâm Hukukunda Hadis'in Yeri Çeviren</i> : Dr. M. Esad KILICER 113
ALY MAZEHERÎ	: <i>Müslüman Ortaçağda Eğitim ve Öğretim</i> : Çeviren Asis. Dr. Bahriye ÜÇOK . 119
İbrahim AGÂH ÇUBUKÇU	: <i>Prof. Necatî Lûgal ve Eserleri</i> 129
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Rıfkı Melûl Meriç</i> 135
" " " " "	: <i>Prof. Dr. Kâmrân Birand</i> 139
Prof. M. Tayyib OKIÇ	: <i>Saraybosna Gazi Husrev Beğ Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu</i> 143
" " " " "	: <i>İslâm Hukukunda Muhakeme Usulüne Dair Bir Eser</i> 153
Doç. Dr. İ. TUNALI	: <i>Felsefenin Işığında Modern Resim I.</i> : <i>Impressionism</i> 155
N. ÖNER	: <i>Abdülkadir Erener</i> 158
Asis. Esat COŞAR	: <i>Behçetü'l-Hadâ'ik'in Yeni Bir Nüshası</i> . 159

İHVÂN AS-SAFÂ VE AHLÂK GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. İbrahim AGÂH ÇUBUKÇU

Safâ kardeşleri anlamına gelen İhvân as-Safâ gizli bir cemiyetin adıdır. Cemiyetin siyasi bir amaçla kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu teşkilâtın kurucularından ancak ismini vereceğimiz şu beş kişinin adı bilinmektedir: Ebû Süleymân Muhammed b.Ma'şer al-Bustî, Ebû'l-Hasan Alî b. Harûn az-Zencânî, Ebû Ahmed al-Mihrecânî, Ebû'l-Hasan al-Avfî ve Zeyd b.Rifaa ¹. Bu şahıslardan ilk bahseden yazar Ebû Hayyân at-Tevhîdî'dir ². Cemiyetin nerede ve ne zaman kurulduğu da münâkaşa konusudur. Bizzat İhvân as-Safâ'nın Resâil'de anlattıklarına göre Cemiyet'in üyeleri çeşitli şehirlere yayılmıştır. Kıftînin açıklamasına bakılırsa onların faaliyet merkezi Basra idi. Cemiyet'in Bağdad ve Mısırda da şubesi bulunması akla uygundur. İhvân as-Safâ'nın merkezinin Basra olduğunda son yüzyılda yazılan birçok yazılar da ittifak etmiştir ³.

Resâil'in yazılış tarihi hakkında Kıftî, Ebû Hayyân at-Tevhîdî'ye dayanarak 373 yılını zikrediyor ⁴. Esasen Ebû Hayyân at-Tevhîdî, İhvân as-Safâ'nın bazılarının ismini verdiği göre, bu Cemiyet'in kuruluşunun hicrî beşinci asır ortalarında vâkî olduğunu ileri sürmek güçtür. Çünkü Ebû Hayyân at-Tevhîdî yaklaşık olarak hicrî 414 yılında ölmüştür. Üstelik şair Mutenebbî'nin Mısır prensi Kâfûr önünde 349 hicrî senesinde söylediği bir beyt, Resâil'de zikrediliyor. Bu, o zaman şiirleri yaygın olan Mütenebbî'nin Resâil'e de etkisini gösterir ⁵. Hâsılı *İhvân as-Safâ Risâleleri*'nin hicrî 4 ncü asırda yazıldığı daha çok akla uygundur.

İhvân as-Safâ Cemiyetinin zahirî amacı dinle felsefeyi uzlaştırmaktır. Gerçekte ise her çareye baş vurarak siyasi bir hâkimiyet kurmaktır. Felsefe ve sistemleri eklektik mahiyettedir *. Matematikte Pythagorasçılarının, Mantıkta Aristonun, Metafizikte Eflatunun ve Yeni Eflatunculuğun, din felsefesinde Farabî'nin, ahlâkta Sokrates ve mutasavvife'nin etkisi altında kaldılar ⁶.

İhvân as-Safâ'nın kendi ifadelerine göre ise başlıca kaynakları dört gruba ayrılır.

1- Felsefecilerin eserleri. Tabiiyyat ve riyaziyyat gibi.

2- Peygamberlere gelen kitaplar. Bunlar *Kur'an*, *İncil*, *Tevrat* ve diğer semavi kitaplardır.

1 Bak. al-Kıftî, *Kitâb İhbâr al-Ulemâ Bi-Ahbâr al-Hukemâ*, s. 58-59, Mısır 1326; al-Beyhâkî, *Tarih Hukemâ al-İslâm*, s. 35-36, Dimeşk 1946;

2 Bak. at-Tevhîdî, *al-İmtâ' Va'l-Muanese*, c. II, s. 3-4, al Kâhire 1953; *al-Mukâbasât*, s. 45-46, Mısır 1929.

3 Bak. Adel Awa, *L'esprit Critique des Frères de la Pureté*, s. 14-16, Beyrouth 1948; Munk, *Mélanges de Philosophie Juive et Arabe*, s. 329, Paris 1955.

4 al-Kıftî, anılan eser, s. 58.

5 Bak. Comeir, *İhvân as-Safâ*, s. 10, Beyrût; Adel Awa, anılan eser, s. 13.

* *Resâil İhvân as-Safâ*'nın terkihi ve konuları hakkında bak; İsa Sadik, *Tarf-i Ferhang-i Avrupa*, Tahrân baskısı.

6 Ord. Prof. H. Z. Ülken, *İslâm Felsefesi Tarihi*, s. 84, İst. 1957.

3- Tabiyyata dair eserler. İhvân as-Safâ burada tabiyyatla hem astronominin, hem de jeoloji ve botaniğin konusuna giren sorunları kastediyor.

4- İlähî kitaplar. Onlara göre bu gibi eserlere ancak melekler ve onlar gibi olan insanlar dokunabilir. Bu eserler nefsin ve ruhun hallerinden bahsederler ⁷.

İşte bu kaynaklara dayanarak yazdıkları risâleleri son derece gizli usullerle yaymağa çalışırlardı. Propagandacılar, herkesin mizaç ve kültür derecesine göre hareket ederek cemiyetin fikirlerini telkin ve neşrederlerdi. Bu bakımdan Bâtınîlere çok benzerler ⁸. Hattâ aralarında Bâtınîlerde olduğu gibi iş bölümü vardır:

1- Yaşları 15-30 arasında olan gençler. Bunlar sanat sahibi kimseler olup üstatlarına itaatla mükelleftirler. Nasihatları kabule elverişli, kalbi temiz olan bu kimselere al-Ebrâr veya ar-Ruhamâ adı verilirdi.

2- Siyasetle meşgul olan reisler. Bunlar 30-40 yaşında kimselerdir. Felsefe ve aklıyatı bilirler. Kendilerine al-Ahyâr ve al-Fudalâ adı verilirdi.

3- Saltanat sahibi melikler mertebesi: Bu mertebeye dahil olanların yaşı 40-50 dir. Bunlar ilâhî kanunları korumasını bilen kimselerdir. Kendilerine al-Fudalâ al-Kirâm adı verilirdi.

4- En yüksek mertebeye dahil olanların yaşı 50 den daha yukarıdır. Bütün Cemiyet mensupları bu mertebeye ulaşmağa davet edilirdi. Bu mertebeye erişenler hakkı gören ve Ahiret hallerini bilen kimseler olarak telâkkî edilirdi ⁹.

İşte aralarında böyle mertebe ve iş bölümü olan İhvân as-Safâ, taraftarlarının çeşitli memleketlere yayıldığını bizzat kendi eserlerinde açıklamışlardır ¹⁰. Bunlar arasında bir çok prenslerin, vezirlerin, emirlerin, tüccarın, bilginlerin, ediplerin, fakihlerin ve sanatçının bulunduğunu söylemişlerdir. Cemiyet mensuplarının buldukları yerlerde kendi aralarında gizli toplantılar yapmaları için de tavsiyelerde bulunmuşlardır ¹¹.

Ayrıca bir gün kendilerinin her tarafta izhar edileceğini ve amaçlarına erişeceklerini de telkine çalışmışlardır ¹².

Resâil'de ¹³ riyazî, felsefî, ruhanî ve astronomik konulara, özellikle tabiat ve din felsefesine ve ahlâka önem verilmiştir. Yer yer harflerden ve sayılardan özel anlamlar çıkarılarak hurufilik de yapılmıştır. Hurufilik ise ilim dışı bir şeydir.

İhvân as-Safâ, âlem'in var oluş meselesinde Yeni Eflatuncu'ların ve Özellikle Plotinos'un etkisinde kalmıştır. Bu konuda yazdıkları ifadeler, bu etkiyi açıkça göstermektedir. Onlara göre Allah'tan ilkin Akl-ı Evvel sudur eder. Akl-ı Evvel'den Nefs-i Küllî çıkar ve Nefs-i Küllî'den de felekler ve kişisel ruhlar sudur eder. Nihayet en alt basamakta olan madde meydana

7 Bak. *Resail*, c. IV, s. 42.

8 *Resâil İhvân as-Safâ*'nın Hz. Ali neslinden bir imamın sözü veya bir kısım mutezili bilginlerin eseri olduğu da rivayet edilmiştir. Fakat bu rivayetler zayıftır. Bak . Yusuf Z. Yörükân, *İhvân as-Safâ, Darulfünun İlähiyat Fak. Mecmuası*, sayı: I, s. 185, İst. 1925; İbn Teymiyye, *Kitâb Bugyet al-Murtâd*, s. 59, al-Kâhire 1329.

9 Bak. al-Bustanî, *Resâil-i İhvân as-Safâ*, c. I, s. 7-8 Beyrût 1957; De Boer, *Tarih al-Felsefe fil-İslâm*, s. 123-124, al-Kâhire 1954; Hana'l-Fahûrî ve Halil al-Cerr, *Tarih al-Felsefet al-Arabiyye*, c. I, s. 232, Beyrût.

10 Bak. *Resâil*, c. IV, s. 165.

11 Bak. Aynı eser, c. IV, s. 41.

12 Bak. Aynı eser, c. IV, s. 147.

13 İhvân as-Safâ'nın yazdığı risalelerin adedi 51 tanedir. Bazı rivayetlere göre de 52 dir.

çkar. Kişisel ruhların Allah'a yükelebilmesi için aşağıdan yukarıya yine aynı meratibi tâkip etmesi gerekir ¹⁴.

Bu nazariyenin aynı zamanda Farâbî (Ölm. H.339/M.950) ve İbn Sînâ (Ölm. H.-428/M. 1036) tarafından da benimsendiği bilinmektedir. Bu iki filozof gibi İhvân as-Safâ da bu konuda İslâmiyetle Yunan felsefesini uzlaştıramamıştır. Zira İslâmiyete göre Allah âlemi sudur yoluyla değil, hür iradesiyle yarattı.

İhvân as-Safâ'nın bilgi nazariyesinde de çelişme vardır. Bazan bilginin yalnız şu üç yoldan öğrenileceği görüşünü savunmuştur:

1- Duyular yoluyla.

2- Akıl yoluyla. Bu akıl ile insan diğer canlılardan ayrılır.

3- Burhan yoluyla. Bu yolla kazanılan bilgilere zorunlu bitgiler dahildir. Meselâ iki kere iki dört eder gibi. Ayrıca aritmetik ve geometride isbat yoluyla edinilen bilgiler de bu gruba girer ¹⁵.

İhvân as-Safâ, *Risâlet al-Hâss Va'l-Mahsûs*'da daha çok sensualisme'e meylediyor. Fakat duyum esnasında duyuların mizacının değiştiğini ve dolayısıyla yanılmaların olduğunu ima etmekle şüphecilige de yaklaşmış oluyolar ¹⁶.

Fakat onlar *Risâlet al-Ba's Va'l-Kiyâmet*'de bilgi öğrenme yollarına vahyi de ilâve ediyorlar ¹⁷.

Ayrıca ancak mystique yola suluk edip kalbi temizlemek suretiyle en şerefli ilim olan ilâhî hakikatlara ulaşılacağını söylüyorlar.

Din felsefesi yapmak için akıl ile şeriati uzlaştırmaya çalışmışlardır. Özellikle bütün dinleri felsefeli tek bir din haline getirmeğe önem vermişlerdir. Bu sebeple de *Resâil*'i yazarken her dinin görüşlerinden istifade etmişlerdir. Sık sık *Kur'an* âyetlerini delil olarak zikretmeleri daha çok İslâmiyetten mülhem olduklarını açıkça gösteriyor. Esasen onlar, Arab şeriati ile Yunan felsefesi uzlaştırılmalıdır, tezini savunmuşlardır. Fakat çok defa İslâmiyete aykırı ve çelişik ifadeler de kullanmışlardır. Her şeyden önce gizli çalışmaları, resmî makamlarca tâkibata uğramak korkusundandır. Bununla beraber Orta Çağda *Resâil*, pek çok kütüphaneye yayılmış ve bir çok düşünürler tarafından okunmuştur. Nitekim Gazzâlî (Ölm. H.505/M.1111) *Resâil İhvân as-Safâ*'yı okuduğunu inkâr etmiyor ¹⁸. Bununla beraber Gazzâlî onların felsefesini çok çürük bulur.

İbn Teymiye (Ölm. H.728/M.1327) ise *Fetâvâ*'sında İhvân as-Safâ'yı zındıklıkla suçluyor ve onların amacının İslâmiyeti yıkmak olduğunu söylüyor.

Böylece İhvân as-Safâ'nın genel karakterini inceledikten sonra onların ahlâk anlayışlarını tahlil etmeğe çalışacağız:

İhvân as-Safâ'ya göre insan ahlâkına başlıca 4 sebep etki yapar:

1- İnsan'ın yaratılışından sahip olduğu mizaç.

2- İnsan'ın içinde yaşadığı memleket ve o memleketin iklimi.

3- Aile, Okul ve din eğitimi.

14 Bak. *Resâil*, c. III, s. 232-241; Ord. Prof. H. Z. Ülken, anılan eser, s. 87-88; De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, s. 88, Ankara 1959.

15 Bak. *Resâil*, c. II, s. 396-397, 415; c. III, s. 232.

16 Bak. Aynı eser, c. II, s. 401; Ord. Prof. H. Z. Ülken, anılan eser, s. 85.

17 Bak. *Resâil*, c. III, s. 303.

18 Bak. al-Gazzâlî, *al-Munkiz Min ad-Daldâl*, çeviren: Hilmi Güngör, s. 28, 43, İst. 1948.

4- Çocuğun ana rahmine düştüğü ve doğduğu zamanda semadaki yıldızların durumu ¹⁹.

İhvân as-Safâ'nın eğitim ve öğretimin ahlâk üzerinde etkisi hakkında anlattığı bir hikâyeye oldukça dikkati çekicidir. Bu hikâyede çölde seyahat eden bir Yahudî'nin, yol arkadaşı olan bir Mecusî'yi nasıl aldattığı anlatılmaktadır. Buna karşılık Mecusî'nin, Yahudî hakkında daima iyilik düşündüğü belirtilmektedir ²⁰.

Hikâyen'in asıl önemli tarafı, eğitimin ve telkin edilen inancın çocuğun ahlâkına nasıl etki yaptığını göstermesidir. Çünkü Yahudî, çocukluğundan beri aldığı dinî telkinin etkisinde kalarak kendi inancından olmıyan yol arkadaşını aldatmış ve ona acımamıştır. Mecusî de kendi dininin icabı olarak kendi inancında olsun veya olmasın herkes için iyilik düşüncülmüştür.

Demek ki çocukların ahlâkî formasyonuna, onlara telkin edilen inançların ve eğitimin büyük etkisi vardır. Zaten İhvân as-Safâ, adı geçen Yahudî-Mecusî örneği ile de bu etkiyi ifade etmek istemiştir.

Bu anlattıklarımızdan şu sonuca varıyoruz ki İhvân as-Safâ ahlâkta eğitim ve öğretimin rolüne çok değer vermiştir.

İhvân as-Safâ ahlâk meselesinin teolojik yönü üzerinde de duruyor ve insan öldükten sonra ruhunun şu dört özelliğe göre iyi veya kötü karşılık göreceğini belirtiyor:

- 1- Sonradan kazanılmış mutad ahlâk.
- 2- Eğitim yoluyla öğrenilmiş ilimler.
- 3- İnanılmış fikirler.
- 4- Tecrübe ve irade ile kazanılmış ameller ²¹.

Burada İhvân as-Safâ'nın eğitime olduğu kadar irade ve kişisel tecrübeye de çok önem verdiği görülmektedir. Bu demektir ki insan akıl, irade ve tecrübesiyle telkin neticesinde edindiği kötü alışkanlıklarından kendini temizlemeğe çalışmalıdır. Nitekim onlar insanın, başkasının bir hareketini kendisine maletmeden önce kendi aklını kullanmasını ve en iyi olanı seçmesini tavsiye ediyorlar. Hattâ insanı bir vicdan muhasebesine çağırıyorlar ²². Bu hususta Kur'an'dan da delil getiriyorlar "ey imân edenler kendi kendinizi düşünmek size aittir" ²³.

İhvân as-Safâ insanların özellikle kibir, hırs ve hasetten sakınmalarını tavsiye ediyor ²⁴. Bu üç kötü vasıf, İslâmiyet'in de reddettiği özelliklerdendir.

İhvân as-Safâ insanlar arasında kardeşliğin gelişmesine engel olan 4 husus üzerinde de çok durmaktadır. Bu hususlar şunlardır:

- 1- Kötü fiiller işlemek.
- 2- Fena fikirler taşımak.
- 3- Ahlâk ve mâneviyattan yoksun bulunmak.
- 4- Büyük bir cehâlet içinde olmak ²⁵.

19 Bak. *Resâil İhvân as - Safâ*, c. I, s. 299, Beyrût 1957.

20 Bak. *Resâil İhvân as-Safâ*, c. I, s. 308-310.

21 Bak. *Resâil İhvân as-Safâ*, c. III, s. 350.

22 Bak. Adel Awa, anılan eser, s. 145.

23 Bak. Sure: V, ayet: 104.

24 Bak. *Resâil İhvân as-Safa*, c. III, s. 351-352.

25 Bak. Adel Awa, anılan eser, s. 146, Bilindiği gibi Sokrates de ahlâksızlığın cehaletten geldiği kamsındadır.

İhvân as-Safâ'nın en çok üzerinde durduğu konulardan biri de insan'ın kendi ahlâkını, dünya ve âhîret meselelerini beraberce yürütmek üzere ayarlamasıdır ²⁶. Onlar insan'ın ceset ve ruhtan mürekkep bir varlık olduğunu hatırlatarak hem cesedin bakımına, hem de ruhun güzel ahlâkla temizlenmesine dikkati çekmek istiyorlar.

Nitekim *Resâil*'in yazarları "müsamahakâr ol, iyiliği emret ve cahillerden sakın"²⁷ anlamındaki âyetin tefsiri olan şu hadîsi hatırlatmaktadır: "bu ayet ahlâkın asîl faziletlerini özetliyor. Bu faziletler 7 tanedir:

- 1- Zulme afla mukabele etmek.
- 2- Yoksullar için cömert olmak.
- 3- Terke karşı dostluk bağlarını korumak.
- 4- Kötülüğe karşı iyilik yapmak.
- 5- Aldatmaya karşılık olarak iyi nasihatlar vermek.
- 6- Dedi-koducu lehine Allah'a dua etmek.
- 7- Hiddete karşı kendine hâkim olmak ve kalp sükûnunu korumak"²⁸.

Resâil İhvân as-Safâ'da siyasî ahlâka da önem verildiğini görmekteyiz. Onlarda siyaseti de içine alan şöyle bir taksim var: Ahlâkın bazısı yaratılıştan olan tabiî ahlâktır. Bazısı nefsanî ve ihtiyarîdir. Diğer bir kısmı fikrî ve aklî'dir. Nihayet bazı ahlâk da kanunî ve siyasîdir. ²⁹ Tabiat nefsten öncedir ve ona hizmet edicidir. Nefs akla hizmet edicidir ve ondan öncedir. Akıl kânuna hizmet edicidir ve ondan evvel gelir. Tabiat bir ahlâkı yaratılıştaki kökleştirdiği zaman, nefis ihtiyarı ile onu izhar eder. Sonra akıl gelir ve düşünçesiyle onu olgunlaştırıp tamamlar. Sonra da siyasî kânunlar emir ve yasaklarla bu ahlâkı değiştirir, düzeltir ve sağlamlaştırır.

İhvân as-Safâ'nın siyasî ahlâka dair verdikleri bilgi bu kadar değildir. Onların verdikleri şu örnek ve tavsiyeler de oldukça dikkati çekicidir:

Müslüman bir Hint kralı, ölümünün yaklaştığını anlıyarak tek varisi olan oğlunu çağırıp şu nasihatları verir:

- 1- Tevhid prensibini kabul etmek. 2- Gece gündüz Allah'a dua edip yalvarmak. 3- Peygamberlerin vazifelerinin gerçekliğini tanımak ve onların getirdiği kitaplara inanmak. 4- İnsanları idare ederken ilâhî kânunları korumak. 5- Alçak gönüllü olmak. 6- Zulüm ve diktatörlükten sakınmak. 7- Kadınlara düşkün olmamak ve onların hükmü altına girmemek. 8- İçki içmemek. 9- Cömert olmak ve dost-düşman herkese acımak. 10- Sözünde durmak ve yapılan vaadleri yerine getirmek.

Kral, bunlardan başka oğlundan şu 10 hususa riayet etmesini ister:

- 1- İyi bir karakter sahibi olmak. 2- En iyi edep kaidelerine riayet etmek. 3- Vaadlerde samimî olmak ve onları yerine getirmek. 4- İnsanlar için iyilik ve af düşünmek. 5- Kıskançlığı bırakmayı en iyi manevî süs telâkki etmek. 6- Hiçbir düşman sahibi olmamaya çalışmak ve eğer düşman sahibi olunursa, hiç olmazsa iyilik yapmak suretiyle onu cezalandırmak. 7- Allah'ın sana idaresini emanet ettiği şeyi fenaya kullanmamak. 8- Kuvveti, şevvet karşısında yenmek. 9- Bu dünyayı Ahirete tercih etmemek. 10- Seni ilgilendirmeyen

26 Bak. *Resâil*, c. I, s. 260-261.

27 Bak. Sure, VII, ayet: 98.

28 Bak. Adel Awa, anılan eser, s. 144.

29 Bak. *Resâil*, c. I, s. 318-319.

şeye kendini karıştırmamak ve Allah'ın senin salâhiyetine dahil etmediği hususlarla meşgul olmamak.

Hükümdar oğluna son olarak da şu nasihatlerde bulunur:

1- Saray adamlarına ait bütün haberlerle ilgilenmek. 2- Herkesi fiilinin derecesine göre mükâfatlandırmak. 3- Cihanşümûl bir adalete sahip olmak. 4- Zâlimlikten sakınmak. 5- Mevki ve hediye dağıtırken âlimle cahili ayırdetmek. 6- Vali tayin etmek için âdî ve köle ruhlu kimseleri seçmemek. Çünkü onların fiilinin sorumluluğu hükümdara yükletilir. 7- Ancak kendi dininden olan insanlarla müşavere yapmak. Çünkü diğerleri fena tavsiyelerde bulunabilir. 8- Vezirin gerek siyâsî ve gerekse dinî yönden çağdaşlarının arasında en iyisi olmalıdır. 9- Kuvvetlinin zayıfa hücum edip ezmesini önlemek ve mazlumun yardımına koşmak. 10- Mal sahiplerine haklarını iade etmek ³⁰.

Görülüyorki *Resâil*'de yer alan bu ahlâkî ve siyâsî nasihatlar arasında tekrar edilen hususlar vardır. Fakat biz bu nasihatlardan İhvân as-Safâ'nın ilim kadar siyâsî sorunlara da nüfûz ettiklerini çıkarabiliriz. Esasen onların eserleri içinde bir risâle de tamamen siyasete ayrılmış bulunmaktadır ³¹.

İhvân as-Safâ, siyâsî ahlâk kadar amelî ahlâk kaidelerine de çok önem vermiştir. Bu hususta Hz. Muhammed'in "mümin kendi nefsi için istemediğini, başkası için istemez" anlamındaki hadîsinin üzerinde duruyorlar ³².

Bu demektir ki insan kendi nefsi için tatbik etmediği ve etmiyeceği bir fiili başkası için de istememelidir.

Resâil'in yazarları, *Kur'an*'dan da delil getirerek ilim adamlarının, fakîhlerin, âbidlerin ve özellikle zâhidlerin ahlâkını çok öğmektedir. Zâhidlerin ahlâkına dair söyledikleri arasında da şu hususlar da vardır:

1- Az yemek. 2- Şehveti terketmek. 3- Lüzumsuz konuşmamak. 4- Vakârlı olmak. 5- Takva sahibi olmak. 6- Başkalarına acımak ³³. Onlara göre bu prensipler gibi daha bir çok hususları gözeten zahitler, velîlik derecesine ulaşabilirler. Velîlik derecesine yükselen kimse ise meleklerin hakikatini ve onların ilhamını bilir.

Nihayet İhvân as-Safâ insanları, dünya ve Âhiret durumlarına göre 4 bölüme ayırıyor:

1- Dünya ve Âhirette mes'ut olanlar. Bunlar dünyada zengin ve sıhhatlidir. Bununla beraber az bir şeye kanaat ederler. Âhiret için de faziletli olmağa çalışırlar.

2- Dünyada mes'ut yaşayan ve Âhirette bedbaht olması gereken kimseler. Bunlar dünya nimetlerine garkolmuştur. Bu suretle kendilerini zevk ve eğlenceye verip Âhireti ihmâl eden kimselerdir.

3- Dünyada sıkıntı çeken ve fakat Âhirette bahtiyar yaşıyacak olan kimseler. Bunlar ömürleri boyunca geçim uğrunda emeklerini sarfetmelerine rağmen, ihtiyaçlarını karşılayamazlar. Fakat şeriâtın emirlerini ifa edip Allah'ı razı etmeğe çalışırlar.

4- Hem dünyada, hem de Âhirette bedbaht olacak kimseler. Bu grubtan olanlar uzun ve sıkıntılı çalışmalarına rağmen bu dünyada arzularına kavuşamazlar. Aynı zamanda ilâhî kanûnları da gözetmezler. Allah'ın emirlerini tutmazlar ³⁴.

30 Bak. Adel Awa, anılan eser, s. 142-144.

31 Bak. *Resâil*, c. IV, s. 250 Vdd.

32 Bak. Aynı eser, s. IV, s. 258.

33 Bak. *Resâil İhvân as-Safâ*, c. I, s. 356-363.

34 Bak. Aynı eser, c. I, s. 331-333.

İhvân as-Safâ insanları böyle 4 bölüme ayırdıktan sonra dünya ve Âhirette mes'ut olma yollarını gösteriyor. Bu demektir ki dünya ve Âhret işlerini beraberce yürütenler en isâbetli hareket edenlerdir³⁵. Ahlâkını bu amaç için ayarlıyan kimsen'in durumu, İslâmiyetin ruhuna da uygundur. Nitekim Hz. Muhammed'in şu hadîsi, bu hususu belirtmektedir: "dünyayı Âhret için veya Âhireti dünya için terkedeniniz en hayırlınız değildir, fakat her ikisine de beraberce önem vereniniz en hayırlınızdır."

SONUÇ

İhvân as-Safâ'nın ahlâka dair görüşleri arasında tam bir düzen ve bağlılık mevcut değildir. Her şeyden önce belirtelim ki bir yandan hem dünya, hem de Âhret sorunlarının beraberce yürütülmesi tezini savunurken, diğer yandan en yüksek ahlâk sahibinin zâhitler arasında bulunabileceğini ileri sürmeleri bir çelişme meydana getirmektedir. Onların çeşitli din ve ekolün etkisinde kaldığını hatırlarsak, bu çelişmenin sebebi daha iyi açıklanmış olur.

Bununla beraber onlar bir çok temel ahlâk sorunlarını kaleme almışlardır. Hattâ onların, iyiliği amaç edinen ve ahlâkın dışında hiçbir ciddî felsefe kabul etmeyen Sokrates'in izinde olduklarını söyleyebiliriz. İhvân as-Safâ'nın üzerinde durdukları ahlâkî sorunlardan birisi, iyiliğin bizzat iyilik için yapılması prensibidir. İyilik ne mükâfat, ne de korku için işlenmemelidir. Onlara göre iyilik, bizzat kendisi için değil de bir menfaat veya başka bir amaç için yapılırsa, iki yüzlü hareket edilmiş olur. Bu ise ahlâka ve dîne uymıyan kötü bir fiildir. Alman filozofu Kant (Ölm. 1804)'ın da İhvân as-Safâ'dan yüzyıllarca sonra en yüksek iyiliği gerçekleştirmek için bütün gücümüzle çalışmamız gerektiği prensibi üzerinde durduğunu hatırlarsak, ortaçağlı kardeşlerin ahlâka dair çalışmalarını daha iyi takdir etmiş oluruz.

İhvân as-Safâ'nın, ahlâk'ın yaratılıştan olan mizaç ile ilgisi üzerinde de durduğuna tanık olmaktayız. Fakat diğer yandan eğitim, öğretim ve tecrübe ile ahlâkın gelişeceği ve değişeceği tezini de savunduklarını görüyoruz. Bu bakımdan da gerek iç ve gerek dış tecrübenin bize verdiğinden başka bir şeyi bilemeyeceğimizi söyleyen John Locke (Ölm. 1704)'a öcülük etmişlerdir. Onlara göre insanın içinde yaşadığı iklim ve yer bile insan ahlâkına etki yapar. Safâ kardeşleri ova ve dağlık yerlerin, deniz kenarının ve denizden uzak bölgelerin ve nihayet soğuk veya sıcak memleketlerin insan mizacı ve ahlâkı üzerine etki yapacağını açıklamışlardır.

İhvân as-Safâ'nın yıldızların insan fiilleri üzerinde etki yaptığı yolundaki çalışmalarını, ortaçağda pek önem verilen astroloji ilmi çerçevesinde mütelaa etmek gerekir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki İhvân as-Safâ bazı gizli amaçlarına rağmen insanları daha olgun bir hale getirmek için önemli ahlâk sorunları üzerinde durmuşlar, felsefe kültürünün yayılmasına hizmet etmişler ve insanları kendi nefsi hakkında düşündürmeğe çalışmışlardır.